

ALEXANDRU ZAMFIR

APUS

Eseu filosofic

WWW.CORESI.NET

CUPRINS

7	I. INTRODUCERE
23	II. CAUZELE RUPTURII DINTRE OMUL CONTEMPORAN ȘI COSMOS
58	III. ASTRONOMIE ȘI METAFIZICĂ. LOCUL UNIVERSULUI ÎN FILOSOFIE
109	IV. INDIVIDUL ȘI UNIVERSUL
212	V. COLECTIVITATEA ȘI UNIVERSUL
279	VI. COSMOSUL-UGLINDĂ
334	VII. LOCUL FILOSOFIEI ÎN UNIVERS
389	VIII. INFINITUL: O ODISEE SPAȚIALĂ
463	IX. MOARTEA ȘI UNIVERSUL
517	X. EPILOG. APUS
524	REFERENCES

I. INTRODUCERE

Cea mai dificilă parte a acestei cărți a fost, categoric, începutul introducerii, și spun asta într-un moment în care tot textul se rezumă exact la cele câteva cuvinte pe care le-ați citit până acum. Am petrecut absurd de mult timp gândindu-mă la cel mai bun mod de a începe lucrarea și de a exprima, încă din primele rânduri, un lucru care să vă determine să citiți în continuare. Mi-am imaginat că dacă nu voi reuși să spun ceva memorabil, urgent, în câteva cuvinte, vă veți pierde interesul și nu veți merge mai departe. Ținând cont de volumul colosal de informație scrisă disponibil în acest moment pretutindeni, ce v-aș putea spune astfel încât să vă conving că merită să îmi acordați câteva ore dintre cele numai cinci-șase-șapte sute de mii pe care le aveți, probabil, la dispoziție? Apoi mi-am dat seama că, prin această abordare, comit două erori fundamentale.

În primul rând, vă subestimez. Aceasta este, de altfel, o practică obișnuită în societatea contemporană și mai nocivă decât ar putea părea la prima vedere. Mass-media

Respectiv, își subestimează publicul și promovează numai programe lipsite de orice urmă de valoare intelectuală, reușind în acest mod să contribuie, cel mai probabil fără intenție, exact la dezvoltarea și răspândirea acestui tip de consumator – tot sistemul devenind un veritabil Ouroboros al inculturii. Părinții își subestimează copiii considerând că aceștia trebuie să fie înconjurați doar de basme cu final fericit și pozitivitate illogică, evitând cu orice preț întrebări și răspunsuri care ar putea fi incomode și sporind astfel duritatea contactului cu viața reală din adolescență, cu numeroase consecințe nefaste la nivel individual și colectiv. Cu toții avem o părere destul de proastă despre cea mai mare parte dintre semenii noștri, deși este clar că lucrurile nu pot fi atât de rele dacă am reușit să construim și să întreținem o civilizație complexă în doar câteva sute de mii de ani. Civilizație care astăzi îmi permite (mă număr printre cei norocoși, desigur, având suficient timp liber și resursele necesare la dispoziție pentru a întreprinde astfel de activități elevate) să stau și să reflectez asupra Universului, apoi să îmi scriu concluziile pentru a putea să le transmit altor ființe umane din prezent și, poate, viitor. Este o activitate mult mai plăcută decât să îmi petrec cea mai mare parte a timpului alergând după o cină ceva mai sprintenă decât mi-aș fi dorit. În multe dintre filmele science-fiction ale căror scenarii sunt plasate într-o lume post-apocaliptică, orice eveniment care duce la dezagregarea societății transformă subit toți oamenii cu bun-simț

de ieri în bestii lipsite de orice urmă de moralitate și însetate de sânge. Dacă acesta ar fi fost standardul naturii umane, nu am fi reușit să dezvoltăm niciodată structuri sociale complexe precum cele din prezent – mai întâi a fost omul și apoi societatea, ca o consecință a nevoilor și acțiunilor acestuia. Majoritatea trăsăturilor problematice care amenință în acest moment bunăstarea civilizației provin din lipsa unei educații corecte, care a dus la adoptarea unei perspective greșite asupra lumii înconjurătoare, și nu dintr-un rău inerent ființei umane... Așadar, am decis să nu vă subestimez aptitudinile, ci să plec de la premisa că măcar o parte dintre voi, cei care ați început să citiți această carte, veți putea parcurge mai mult de câteva rânduri, chiar dacă acestea nu conțin promisiuni și revelații spectaculoase. Am putea numi această observație una „optimistă”, deoarece considerăm că lumea este mai bună decât percepția noastră despre ea. Să ne bucurăm de aceste momente luminoase, deoarece ele vor fi destul de rare pe parcursul lucrării...

În al doilea rând – și aici vorbim de o perspectivă „pesimistă” – am realizat că acei cititori care nu vor fi interesați să meargă mai departe de introducere dacă nu le ofer rapid ceva senzațional, sau măcar promisiunea unor fapte senzaționale prezentate pe parcurs, fie, de fapt, nici nu vor fi ajuns măcar în punctul în care chiar să deschidă cartea, fie nu ar fi interesați cu adevărat de ce am de spus mai departe, oricum... Încercând să își cizeleze creațiile

pentru a le face mai accesibile publicului larg, creatorul nu reușește, așa cum ar putea crede, să se infiltreze într-o lume străină pentru a își propovădui ideologia, ci pur și simplu abandonează misiunea pe care o urmărea atunci când s-a pus în mișcare, încetând să mai exprime ideile cu care plecase, de fapt, la drum. Rezultatul este că publicul va primi ceea ce voia să primească, iar creatorul nu va oferi ce dorea să ofere ci ceea ce publicul voia să primească – cele două lumi, cea a publicului rigid și superficial și cea a autorilor care își doresc substanță și complexitate, vor rămâne la fel de izolate una de cealaltă. Este foarte dificil să determini un om să devină interesat de ceea ce nu consideră interesant. În general, tindem să căutăm acele creații artistice sau filosofice care se asortează cu paleta de culori în care ne-am schițat realitatea – nu dorim ca acestea să ne ofere provocări, ci susținere. Publicul care este dispus să citească ideile pe care dorești să le așterni pe hârtie este, în mare, exact acela deja interesat de subiectele abordate și nu există nicio modalitate cu adevărat eficientă de a îl extinde fără a denatura ideile inițiale. Chestionat în legătură cu perfecționismul său obsesiv, care îl determina să repete filmarea unor scene la nesfârșit, exasperant, de zeci și chiar sute de ori (cum este, de exemplu, cazul unor secvențe din „The Shining”), până obținea exact ceea ce dorea de la toată lumea implicată, regizorul american Stanley Kubrick a oferit o justificare simplă: va rămâne cu creația sa pentru totdeauna, iar forma finală trebuie să

corespundă exact cu cea pe care o are în minte pentru a nu avea ulterior regretul unor compromisuri ireversibile¹... Acestea fiind spuse, iată că am reușit să încep, într-un final, vorbind puțin tocmai despre îndoielile care m-au împiedicat să încep până acum dar și despre ceea ce m-a motivat să încerc să aștern pe hârtie exact lucrurile pe care doream să le exprim, fără o cenzură foarte riguroasă. Pentru aceia dintre voi care încă mai citesc (deci, să nu uităm, exact cei pentru care oricum scriam), voi vorbi acum foarte puțin, concret, despre ce îmi propun să realizez în această lucrare, după care vom plonja direct în subiect, așa cum îi stă bine oricărei investigații decise.

„Apus” poate fi considerat, cel mai probabil, un sistem filosofic, în ciuda lipsei declarate a oricăror pretenții de a oferi concluzii spectaculoase, nemaivăzute, și explicații definitive, edificatoare, așa cum îi stă bine, de regulă, unei asemenea inițiative. Lucrarea prezintă o descriere destul de schematică a modului în care umilul autor a reușit să își reprezinte realitatea înconjurătoare după treizeci și unu de ani de viață și aproximativ douăzeci și cinci de rumegare intelectuală destul de haotică și lipsită de consecvență și coerență. Principala caracteristică a acestui sistem de gândire pe care îl propun este omniprezența unei puternice teme fundamentale, în jurul căreia este construit și care susține pe deplin greutatea întregului edificiu: astronomia. Universul fizic, cel pe care ni-l prezintă și descrie știința modernă, reprezintă punctul de plecare al filosofiei noastre

dar și destinația sa finală. Orice opinie și speculație prezentă în text, indiferent de subiectul la care se referă, își are rădăcinile înfipite adânc în conștientizarea atotputerniciei Universului și în viziunea pragmatică asupra acestuia pe care metoda științifică și rațiunea pură deopotrivă ne îndeamnă să o adoptăm. Pentru a aduce filosofia cu picioarele pe pământ trebuie, paradoxal, să ne avântăm în spațiul cosmic și să luăm în considerare acest Univers vizibil care tronează deasupra existențelor noastre. Nicio investigație filosofică nu poate fi luată în serios dacă nu se raportează la această entitate copleșitoare care domină realitatea – ba chiar se suprapune realității, identificându-se cu ea. Nu putem nega prioritatea aspectelor care privesc peisajul uman imediat, dar nu avem nicio șansă de a le înțelege și corecta dacă nu ne calibrăm în prealabil gândirea luând în calcul și realitatea deloc familiară și intuitivă a Cosmosului.

Acum câțiva ani am participat la o prezentare de astronomie organizată la Observatorul Astronomic din orașul în care locuiesc. La plecare, am fost întrebat, în glumă, de astronomul (de profesie) care a susținut prezentarea respectivă, dacă „încă mai sunt pasionat de astronomie” (participam deseori la astfel de evenimente când eram ceva mai tânăr, acum frecvența acestor activități a scăzut considerabil, fiind temperată de anxietatea socială, care, odată cu înaintarea în vârstă și în înțelepciune, devine din inamic – un prieten de nădejde). Recunosc că nu am

știut ce să răspund – pe lângă lipsa mea specifică de spontaneitate, era o întrebare care crea o avalanșă de alte întrebări, ricoșând în toate direcțiile și făcând imposibilă o abordare simplistă. Pe de o parte, nu sunt nici măcar un astronom amator, nu știu să efectuez niciun fel de observații telescopice și nu am nici măcar cunoștințele tehnice sau matematice elementare obligatorii în domeniu. Pe de altă parte, nu există nicio zi în care să nu citesc ceva legat de explorarea Universului și să încerc să mă afund în domeniu pe cât de mult îmi permit resursele mele intelectuale, nu există nicio zi în care să nu mă opresc puțin din fluxul mecanic al acțiunilor cotidiene pentru a contempla Cosmosul și, mai ales, simt că nu există nimic mai important pentru mine decât astronomia. Să fie, oare, aceasta doar „o pasiune”? Un „hobby”? Cunoșcuții o consideră, cred, o „obsesie”, mulțumindu-se să includă în conversații, politicos, și câte o referință la noutățile din domeniu care mai răzbat în mass-media (în loc de conversația tipică despre, de pildă, starea vremii), în timp ce alți indivizi cu care interacționez din șansă sau neșansă o privesc ca pe o „ciudățenie” (cineva m-a întrebat odată unele informații legate de zodiac, crezând că astronomia și astrologia sunt același lucru, altcineva m-a descris ca fiind „cu stelele”).

Primul contact pe care l-am avut vreodată cu Cosmosul a fost accidental; mi-a căzut în mâini, cândva în timpul gimnaziului, un manual de astronomie: Thomas T.

Army, „Explorations – An Introduction To Astronomy²”. Sora mea (care nu era interesată în mod special de explorarea spațiului, existând alte domenii de care era mult mai atrasă) a ales volumul oarecum întâmplător dintre mai multe cărți abandonate prin rafturile unui laborator al liceului pe care îl frecventa. Dacă nu aș fi un adept fervent al metodei științifice, poate că aș acorda acestui episod tot felul de valențe simbolice și supranaturale – cert este că a fost un eveniment pur întâmplător care mi-a influențat decisiv cursul vieții și preocupările (pe termen mediu și lung). Mi-ar fi plăcut să pot descrie acest moment al primului contact cu știința astronomiei ca pe o revelație care mi-a schimbat radical viața și m-a determinat să devin „cineva” în această profesie, dar adevărul este că într-o familie din clasa de mijloc a unei sărace țări est-europene în a cărei programă școlară nu există nicio materie care să menționeze măcar noțiunile de bază ale astronomiei, lucrurile nu au stat chiar așa... Îmi aduc aminte însă, cu deplină claritate, că pe măsură ce mă afundam în paginile volumului am fost inundat de un sentiment complet necunoscut, pe care nu numai că nu am reușit să îl identific, dar nici măcar să îl deslușesc. Un amestec de emoție, mirare, tristețe, grandoare, admirație, amețeală, răceală, teamă, fericire, ușurare... Cât de rar se întâmplă să „simți” ceva ce nu ai mai simțit niciodată! Sunt momente cu adevărat memorabile... Capitolul destinat cosmologiei, care încheia lucrarea, și o fotografie cu planeta pitică Pluto și

satelitul său Charon (care la acea vreme, în acea fotografie, erau doar două puncte albastre; acum le cunoaștem în detaliu datorită sondei New Horizons care a tranzitat sistemul în vara anului 2015) realizată de telescopul spațial Hubble m-au impresionat în mod special. Simțeam că am ajuns într-un loc important, în care îmi doream să rămân, însă nu am reușit să înțeleg această pornire, să o leg de ceva concret, practic (așa cum suntem învățați că trebuie să procedăm, încă de când suntem mici), și nu aveam să revin la „pasiunea” mea nou-descoperită decât câțiva (prea mulți) ani mai târziu, după trezirea din noaptea grea a fetidei și mlăștinoasei adolescențe, cu toate infecțiile psihice periculoase la care ne supune. Atunci când aveam să revin în lumea astronomiei, urma să găsesc în sfârșit descrierea perfectă a sentimentului de nedescris al primului contact, în cuvintele lui Carl Sagan: „The Cosmos is all that is or ever was or ever will be. Our feeblest contemplations of the Cosmos stir us – there is a tingling in the spine, a catch in the voice, a faint sensation as if a distant memory, of falling from a height. We know we are approaching the greatest of mysteries³”.

În permanentă rătăcire pe această planetă străină, atunci m-am simțit, în sfârșit, acasă și mi-a fost satisfăcută nevoia care mă chinuia dintotdeauna de a găsi un punct stabil, un centru de greutate al existenței mele. Nu am mai părăsit niciodată astronomia. Mi-am continuat și îmi continui exasperanta rutină zilnică, dar în adâncul

gândurilor mele, dincolo de norii negri ai cotidianului, cerul este întotdeauna înstelat... Universul nu este o „pasiune”. Să îl contempli și studiezi reprezintă pur și simplu alegerea firească de a încerca să înțelegi mediul înconjurător, contextul spațio-temporal în care îți desfășori existența și implicit pe tine. Universul este acolo de 13.79 miliarde de ani (aceasta este cea mai exactă estimare pentru vârsta Universului oferită de oamenii de știință la momentul scrierii lucrării de față, bazată pe datele obținute de sateliții Planck și WMAP și pe alte studii de specialitate) și va rămâne în continuare, indiferent dacă alegi să fii pasionat de el sau nu. Indiferent dacă alegi să îl privești sau nu. Indiferent dacă alegi să îl studiezi sau nu. Ținând cont de durata scurtă a existenței umane (care, raportată la frecvența „cataclismelor” cosmice precum impactul unui asteroid, face ca probabilitatea de a fi martor la unul să fie destul de redusă), cel mai probabil își va vedea discret de propria existență fără a te deranja în niciun fel. Cu toate că nu este o afirmație des întâlnită, Universul nu trebuie nici măcar să îți placă pentru a îl studia. Poți, spre exemplu, să nu fii de acord cu faptul că ceva este, când ar fi putut să nu fie, sau să consideri că dacă tu ai fi fost „arhitectul” responsabil pentru acest proiect, ai fi făcut o treabă mult mai bună. Poți să te revolți împotriva tăcerii cu care Universul ne răspunde la cele mai multe dintre întrebările fundamentale pe care i le punem, atât despre el, cât și despre noi, sau să disprețuiești ceea ce pare a fi, după toate

indiciile, lipsa unui scop al existenței sale. Dar să îți duci zilele fără a fi interesat deloc de explorarea Cosmosului aduce un dezavantaj major: orice idei și gânduri pe care le ai referitor la aspecte fundamentale ale existenței umane (inclusiv „sensul” acesteia, o preocupare omniprezentă la nivel personal) devin complet irelevante. Nu poți emite o judecată de valoare despre întreaga planetă dacă nu ai ieșit niciodată din casă sau nici măcar nu ai avut curiozitatea de a privi pe fereastră. Studiul Universului este (și am căpătat deja suficient curaj pentru a face această declarație radicală) o obligație pentru omul modern. Nu o pasiune opțională, ci o obligație generală.

Aceasta este, așadar, teza pe baza căreia voi construi lucrarea de față: studiul Universului este o activitate esențială, indispensabilă pentru ființa umană. Ideea pe care o propun se încadrează într-o tendință pe care aș dori să o văd în lumea modernă: asimilarea accelerată a incredibilelor descoperiri științifice ale ultimelor decenii în alte ramuri ale culturii umane. Cred că suntem într-un punct în care știința se mișcă atât de repede încât toate aceste revelații pe care ni le oferă riscă să dărâme edificiul cunoașterii și civilizației umane, dacă nu sunt consolidate și recondiționate numeroase alte domenii care stau la baza societății noastre. Avem nevoie ca educația, religia, industria, etica, politica (mai ales!) să accelereze și să poată ține pasul cu noile adevăruri cu care ne confruntăm. Metoda științifică este cea mai de preț descoperire a